

SPRAWCA NIEPOCZYTALNY W PROCESIE KARNYM

— Damian Krakowiak —

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

SPRAWCA NIEPOCZYTALNY W PROCESIE KARNYM

[Kup książkę](#)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

[Kup książkę](#)

SPRAWCA NIEPOCZYTALNY W PROCESIE KARNYM

— Damian Krakowiak —

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2018

[Kup książkę](#)

RECENZENT
Hanna Paluszkiewicz

REDAKTOR INICJUJĄCY
Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Aleksandra Urzędowska

SKŁAD I ŁAMANIE
Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska
Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/arosft

© Copyright by Damian Krakowiak, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08266.17.0.M

Ark. wyd. 23,0; ark. druk. 20,0

ISBN 978-83-8142-000-6
e-ISBN 978-83-8142-001-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

[Kup książkę](#)

Moim Rodzicom

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie	13
Rozdział I	
Niepoczytalność i system środków zabezpieczających	21
1. Niepoczytalność jako kategoria prawna	21
1.1. Niepoczytalność a zdolność sprawcy do udziału w postępowaniu karnym	35
2. Niepoczytalność w znaczeniu psychiatryczno-psychologicznym	37
3. System środków zabezpieczających	39
Rozdział II	
Opiniowanie psychiatryczne	49
1. Badanie psychiatryczne	49
1.1. Badanie ambulatoryjne	49
1.2. Obserwacja psychiatryczna	53
1.2.1. Charakter obserwacji psychiatrycznej	53
1.2.2. Przesłanki obserwacji psychiatrycznej	57
1.2.3. Postanowienie w przedmiocie obserwacji psychiatrycznej	69
1.2.4. Zaskarżalność postanowienia w przedmiocie obserwacji psychiatrycznej	76
1.2.5. Postulaty <i>de lege ferenda</i>	81
2. Opinia sądowo-psychiatryczna	84
2.1. Zakres podmiotowy i przedmiotowy opinii sądowo-psychiatrycznej	84
2.2. Przesłanki dopuszczenia dowodu z opinii sądowo-psychiatrycznej	88
2.3. Charakter opinii sądowo-psychiatrycznej	91
2.4. Elementy (struktura) opinii psychiatrycznej	95
2.5. Opinia pełna, jasna i niesprzeczna	102
2.6. Postulaty <i>de lege ferenda</i>	104

Rozdział III

Wniosek prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 §1 Kodeksu postępowania karnego) **107**

1. Przestanki wystąpienia z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających na podstawie art. 324 § 1 Kodeksu postępowania karnego i warunki dopuszczalności postępowania w przedmiocie tego wniosku 107
2. Charakter wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających 110
3. Charakter postępowania w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających 122

Rozdział IV

Przebieg postępowania zainicjowanego wnioskiem złożonym na podstawie art. 324 § 1 Kodeksu postępowania karnego **137**

1. Właściwość i skład sądu 137
2. Wstępna kontrola wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających 144
3. Posiedzenie w trybie art. 354 pkt 2 Kodeksu postępowania karnego 156
4. Rozpoznanie wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających na rozprawie głównej 182
5. Orzeczenia kończące postępowanie wszczęte na podstawie wniosku złożonego na podstawie art. 324 § 1 Kodeksu postępowania karnego 193

Rozdział V

Prawo niepoczytalnego sprawcy do rzetelnego procesu karnego **203**

1. Prawo do rzetelnego procesu karnego według Konstytucji RP i Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności 203
2. Realizacja konstytucyjnego i konwencyjnego prawa niepoczytalnego sprawcy do rzetelnego procesu na gruncie Kodeksu postępowania karnego 209
3. Obrona obligatoryjna 214
4. Niezdolność sprawcy do udziału w postępowaniu lub prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny jako podstawa zawieszenia postępowania 226

Rozdział VI

Studia przypadków **237**

1. Wprowadzenie 237
2. Opis przypadku z ograniczeniem poczytalności w stopniu znacznym wskutek rozpoznanej schizofrenii paranoidalnej 238
3. Opis przypadku z nieznacznym ograniczeniem poczytalności 246
4. Opis przypadku z symulowaniem objawów 249
5. Wróżbiarstwo jako metoda badań i dowód z opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (RODK) 254

6. Stwierdzenie w opinii psychiatrycznej konieczności „leczenia odwykowego w zakładzie stacjonarnym”	262
7. Opis przypadku z zakwestionowaniem przez biegłych wcześniejszego rozpoznania psychozy schizofrenicznej	265
8. Zdolność do udziału w postępowaniu oskarżonego uzależnionego od leków nasennych i kojących w czasie trwania epizodu depresyjnego	272
9. Udział w postępowaniu oskarżonego z tzw. zespołem płata czołowego	275
10. Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w postępowaniu o wydanie wyroku łącznego	277
11. Zaświadczenie lekarza sądowego o niemożności oskarżonego stawienia się w sądzie z powodu zaburzenia psychicznego a opinia biegłych psychiatrów (art. 202 k.p.k.)	280
12. Wnioski końcowe	286
 Zakończenie	 291
 Bibliografia	 297
 Wykaz orzecznictwa sądów	 314
 Wykaz orzecznictwa trybunałów	 319

Wykaz skrótów

arg.	– argument
art.	– artykuł
CZPKiNP	– „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”
d.k.k.	– dawny Kodeks karny – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. (Dz.U. nr 13, poz. 94 ze zm.)
d.k.p.k.	– dawny Kodeks postępowania karnego – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. (Dz.U. nr 13, poz. 96 ze zm.)
DSM-IV	– <i>Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition</i>
DSM-5	– <i>Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition</i>
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz.	– Dziennik Urzędowy
DZ.U.UE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
GSP	– „Gdańskie Studia Prawnicze”
GW	– „Gazeta Wyborcza”
Konwencja Europejska	– Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284)
ICD-10	– Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja 10. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10
IQ	– Iloraz inteligencji
k.c.	– Kodeks cywilny – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. nr 16, poz. 93, ze zm.)
k.k.	– Kodeks karny – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. nr 88, poz. 553 ze zm.)
k.k.s.	– Kodeks karny skarbowy – ustawa z dnia 10 września 1999 r. (Dz.U. nr 83, poz. 930 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.)

k.p.	– Kodeks pracy – ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. (Dz.U. 1998, nr 21, poz. 94 ze zm.)
k.p.k.	– Kodeks postępowania karnego – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. nr 89, poz. 555 ze zm.)
k.r.io.	– Kodeks rodzinny i opiekuńczy – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. nr 9, poz. 59 ze zm.)
k.w.	– Kodeks wykroczeń – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. (Dz.U. nr 12, poz. 114 ze zm.)
KZS	– „Krakowskie Zeszyty Sądowe”
LEX	– system informacji prawnej wydawnictwa Wolters Kluwer
NP	– „Nowe Prawo”
OSA	– „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych”
OSNKW	– „Orzecznictwo Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego”
OSNPG	– „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Wydawnictwo Prokuratury Generalnej”
OSNwSK	– „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych”
OSP	– „Orzecznictwo Sądów Polskich”
OSPiKA	– „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”
Pal.	– „Palestra”
PiP	– „Państwo i Prawo”
PiM	– „Prawo i Medycyna”
Prok. i Pr.	– „Prokuratura i Prawo”
PS	– „Przegląd Sądowy”
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
st.k.k.	– stary Kodeks karny – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. (Dz.U. nr 60, poz. 571 ze zm.)
st.k.p.k.	– stary Kodeks postępowania karnego – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. (Dz.U. nr 33, poz. 313 ze zm.)
WPP	– „Wojskowy Przegląd Prawniczy”

Wprowadzenie

Zagadnienia dotyczące pozycji procesowej niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu karnym mają doniosłe znaczenie praktyczne. Tezę tę potwierdzają przede wszystkim dane statystyczne. W 2014 roku prokuratorzy wniesli do sądów wnioski o umorzenie postępowań z powodu niepoczytalności i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 § 1 k.p.k.) w 1111 sprawach (wobec 1116 osób), z czego umorzono postępowanie i orzeczono środek zabezpieczający w stosunku do 637 sprawców¹. Dla porównania w 2013 roku wnioski z art. 324 § 1 k.p.k. skierowano w 1086 sprawach (dotyczyły 1087 osób), uwzględniono je w przypadku 706 osób². Natomiast w 2012 roku wnioski, o których mowa, sporządzono w 1061 sprawach (przeciwko 1068 osobom), z czego uwzględniono je wobec 697 sprawców³. Tendencja wzrostowa liczby spraw zainicjowanych skargą z art. 324 § 1 k.p.k. jest więc wyraźna.

Przywołane statystyki nie obrazują jednak całości problemu. Odnoszą się bowiem do przypadków, w których prokurator już w stadium postępowania przygotowawczego ustalił stan niepoczytalności sprawcy dający podstawę do zastosowania środków zabezpieczających. Nie ma natomiast informacji co do prokuratorskich umorzeń z powodu niepoczytalności bez konieczności orzekania środków zabezpieczających oraz w przedmiocie umorzenia z tej przyczyny

- 1 Sprawozdanie Prokuratora Generalnego z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych za rok 2014 (<http://www.pg.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/sprawozdanie-z-dzialalnosci-powszechnych-jednostek-organizacyjnych-prokuratury-w-sprawach-karnych-za-rok-2014.html>, wg odczytu na dzień 17.11.2015 r.), s. 6.
- 2 Sprawozdanie Prokuratora Generalnego z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych za rok 2013 (<http://www.pg.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/pg-p1k-sprawozdanie-z-dzialalnosci-powszechnych-jednostek-organizacyjnych-prokuratury-w-sprawach-karnych-za-rok-2013.html>, wg odczytu na dzień 17.11.2015 r.), s. 6.
- 3 Sprawozdanie Prokuratora Generalnego z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych za rok 2012 (<http://www.pg.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/sprawozdanie-z-dzialalnosci-powszechnych-jednostek-organizacyjnych-prokuratury-w-sprawach-karnych-za-rok-2012.html>, wg odczytu na dzień 17.11.2015 r.), s. 6.

postępowania wszczętego aktem oskarżenia (gdy zniesiona poczytalność zostaje ustalona dopiero w stadium sądowym). Danych w tym zakresie nie zawierają ani sprawozdania Prokuratora Generalnego, ani Rocznik Statystyczny Sądownictwa Powszechnego i Wojskowego 2010–2014 opracowany w Ministerstwie Sprawiedliwości na podstawie sprawozdawczości sądowej.

Informacji o skali zjawiska związanego z występowaniem zaburzeń psychicznych, mogących skutkować niepoczytalnością, dostarcza raport pt. *Epidemiologia zaburzeń psychiatrycznych i dostępność psychiatrycznej opieki zdrowotnej EZOP Polska*⁴, stanowiący efekt realizacji trzyletniego projektu badawczego, który zakończono w kwietniu 2012 roku. Co ważne, było to pierwsze badanie mieszkańców Polski w wieku produkcyjnym, które zostało wykonane przy użyciu metod standaryzowanych przez Światową Organizację Zdrowia⁵. O jego znaczeniu świadczy i to, że przedmiotowy raport uwzględniono w diagnozie sytuacji i zagrożeń dla zdrowia psychicznego w ramach Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017–2022⁶.

Z raportu wynika, że w polskiej populacji (poddanej badaniu) co najmniej jedno zaburzenie (z 18 zdefiniowanych w klasyfikacjach ICD-10⁷ i DSM-IV⁸) można rozpoznać w ciągu życia u 23,4% osób (ponad 6 000 000 Polaków w wieku produkcyjnym), zaś co najmniej dwa zaburzenia u 5,7% (1 475 000 respondentów). Najczęstsze zaburzenia są wynikiem nadużywania substancji (12,8% populacji, co daje ponad 3 000 000 osób w wieku produkcyjnym). Na podkreślenie zasługuje fakt, iż zaburzenia impulsywne (opozycyjno-buntownicze, ADHD⁹, zaburzenia zachowania, zaburzenia eksplozywne) predysponujące do naruszeń prawa można rozpoznać u 3,5% mieszkańców Polski (ponad 900 000 osób).

Dopełniając obrazu zagadnienia, można wskazać, że do województw o najwyższym rozpowszechnieniu zaburzeń psychicznych (pojawiających się kiedykolwiek w życiu) zalicza się województwo łódzkie (29,3%), zaś do województw o najmniejszym wskaźniku – podkarpackie (17,8%). Warto także wspomnieć, że rocznie blisko 2 000 000 osób w Polsce jest poddawanych hospitalizacji psychiatrycznej¹⁰.

4 Rozdział z podsumowaniem: <http://www.ezop.edu.pl/05-Podsumowanie.pdf>.

5 Badania terenowe wykonał ośrodek MillwardBrown SMG/KRC przy współudziale: Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie w konsorcjum z Katedrą i Kliniką Psychiatrii, Akademii Medycznej im. Piastów Śląskich we Wrocławiu oraz Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego – Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie.

6 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lutego 2017 r. w sprawie Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017–2022 (Dz.U. poz. 458).

7 Klasyfikacja opracowana pod egidą Światowej Organizacji Zdrowia.

8 Klasyfikacja (DSM) jest sporządzana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne.

9 Attention – Deficit Hyperactivity Disorder.

10 Dane za: A. Mosiołek, *Trans i opętanie – zaburzenie dysocjacyjne, transkulturowe czy doznanie religijne*, Psychiatria po dyplomie 2016, nr 1.

Wprawdzie przywołane statystyki nie potwierdzają intuicji wyrażonej przez Sąd Najwyższy, według której osób o całkowicie niezakłóconej psychice w zasadzie nie ma¹¹, to jednak skala rozpowszechnienia zaburzeń psychicznych w polskiej populacji, z której wywodzą się sprawcy czynów zabronionych, musi wpływać na liczbę sprawców zaburzonych uczestniczących w postępowaniu karnym. Wniosek ten jest przy tym oparty na przeświadczeniu, nie przeprowadzono bowiem badań, które analizowałyby zależność między stwierdzonymi zaburzeniami psychicznymi a naruszeniem prawa. Sztandarowe opracowanie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości wskazuje jedynie ogólny współczynnik przestępczości (na 100 000 ludności), który w 2013 roku wyniósł 2799,4 oraz liczbę podejrzanych ogółem w 2012 roku – 500 539¹².

Doniosłość tematyki niepoczytalności w procesie karnym nie wynika jednak tylko ze statystycznego obrazu zjawiska, ale jest konsekwencją natury samego zagadnienia. Stan zdrowia psychicznego sprawcy rzutuje bowiem na jego sytuację w procesie; nakłada na ustawodawcę wymóg ukształtowania pozycji procesowej w sposób kompensujący mankamenty psychiki.

Nie bez znaczenia pozostaje przy tym stopień skomplikowania spraw karnych, w których aktualizuje się kwestia niepoczytalności sprawcy. Okolicznością stwarzającą dodatkową trudność jest specjalizacja wiedzy psychiatrycznej. Niewiele przesady jest w stwierdzeniu K. Zgryzka, iż w rozważanych układach procesowych sąd musi przeprowadzić i ocenić jeden z najtrudniejszych do oceny, lecz równocześnie najbardziej ważki z punktu widzenia jego znaczenia dla odpowiedzialności sprawcy – dowód z opinii biegłych lekarzy psychiatrów¹³. Słuszność ma także D. Hajdukiewicz, podnosząc, że ocena dowodu z opinii biegłego wymaga od sądu lub innego organu procesowego minimum wiedzy pozwalającej na kontrolę prawidłowości rozumowania biegłego oraz okoliczności wydania opinii, czego jednak nie należy utożsamiać z „posiadaniem wiadomości specjalnych”¹⁴. Godna przywołania jest w tym kontekście konstatacja L.K. Paprzyckiego, zgodnie z którą każdy prawnik winien posiadać wiedzę „o” psychiatrii (zdobywaną w toku studiów podyplomowych i samokształcenia) w odróżnieniu od wiedzy „w zakresie” psychiatrii, której wymogiem osiągnięcia jest ukończenie uniwersyteckich studiów medycznych¹⁵.

11 Postanowienie SN z dnia 29 czerwca 2010 r., I KZP 6/10, OSNKW 2010, nr 8, poz. 65.

12 A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 5*, Warszawa 2015, s. 12 i 62.

13 K. Zgryzek, *Glosa do uchwały SN z dnia 19 sierpnia 1999 r.*, I KZP 21/99, Prok. i Pr. 2000, nr 5, s. 104.

14 D. Hajdukiewicz, *Podstawy prawne opiniowania sądowo-psychiatrycznego w postępowaniu karnym, w sprawach o wykroczenia oraz w sprawach nieletnich*, Warszawa 2007, s. 201.

15 L.K. Paprzycki, *Psychopatia – psychopaci – zbrodniczy psychopaci*, [w:] B. Sygitt (red.), „... ale prawdy szukaj w czynie” *Złota Księga Jubileuszowa Prof. Brunona Hołysty*, Łódź 2015, s. 73–74; tenże, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu a wykorzystanie w procesie karnym wiadomości*

W doktrynie procesu karnego zwrócono także uwagę na wzrost znaczenia dowodu z opinii biegłych psychiatrów, który miałby być wynikiem postępującej specjalizacji w dziedzinie psychiatrii¹⁶. Takie postawienie sprawy zdaje się jednak pomijać inną kwestię, a mianowicie progresywną psychiatryzację coraz to nowych sfer życia codziennego. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez B. de Barbaro medykalizacja (psychiatryzacja) oznacza proces, w którym problemy dotychczas uznawane za „niemedyczne” zostają zdefiniowane, opisane i są traktowane jako medyczne, głównie przez stosowanie terminologii chorób i zaburzeń oraz przez zastosowanie procedur leczniczych¹⁷. W tym aspekcie należy rozpatrywać wprowadzenie w najnowszej klasyfikacji amerykańskiej DSM-5 postaci ADHD u osób dorosłych, której jednym z objawów jest ujawnianie niecierpliwości podczas oczekiwania na swoją kolej (np. podczas stania w kolejce)¹⁸. W tę tendencję wpisuje się także postulat wyodrębnienia kolejnego zaburzenia psychicznego w postaci zespołu jedzenia nocnego, co do którego w piśmiennictwie medycznym już sformułowano kryteria diagnostyczne z propozycją leczenia farmakologicznego¹⁹.

Wspomniane zjawisko psychiatryzacji stanowi dodatkowe wyzwanie dla organów procesowych (komplikując opiniowanie psychiatryczne) ze względu na psychiatryczny człon definicji niepoczytalności, o czym będzie mowa w dalszej części pracy.

Przywołane wyżej czynniki zrodziły potrzebę doktrynalnego opracowania kwestii niepoczytalności sprawcy w postępowaniu karnym z uwzględnieniem stanu prawnego obowiązującego od dnia 15 kwietnia 2016 roku²⁰. Wskazanej zmianie ustawodawstwa towarzyszyła częściowa restytucja modelu postępowania jurysdykcyjnego obowiązującego przed dniem 1 lipca 2015 roku. Pojawiło się jednak wiele nowych rozwiązań, w tym dotyczących biegłych (art. 618f § 4a i 4b k.p.k., art. 233 § 4a k.k.). Obligowało to dodatkowo do zajęcia się tematem będącym przedmiotem niniejszej publikacji.

Przedmiotem analizy będzie zatem kwestia pozycji procesowej niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu karnym. Kluczowe jest w tym zakresie ustalenie, czy

specjalnych w zakresie psychiatrii i psychologii – przegląd problematyki, [w:] A. Przyborowska-Klimczak, A. Taracha (red.), *Iudicium et Scentia. Księga jubileuszowa Profesora Romualda Kmiecika*, Warszawa 2011, s. 583; tenże, *Granice kompetencji organu procesowego i biegłego – zagadnienia wybrane*, [w:] M. Kała (red.), *Postępy w naukach sądowych*, Kraków 2009, s. 19.

16 S. Ładoś, *Pozycja oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013, s. 151.

17 B. de Barbaro, *Medykalizacja i psychiatryzacja życia codziennego*, [w:] B. de Barbaro (red.), *Konteksty psychiatrii*, Kraków 2014, s. 237.

18 Kryterium diagnostyczne zostało sformułowane następująco: *Often has difficulty waiting his or her turn (e.g. while waiting in line)*, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fifth Edition, Arlington, VA, American Psychiatric Association, 2013, s. 60.

19 M. Bąk-Sosnowska, *Kryteria diagnostyczne zespołu jedzenia nocnego*, *Psychiatria po dyplomie* 2015, nr 3.

20 Zmiany wprowadzone ustawą z dnia 11 marca 2016 r. – o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437).

postępowanie przeciwko wskazanemu sprawcy jest postępowaniem rzetelnym w rozumieniu Konstytucji RP oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Przez pozycję procesową rozumieć trzeba usytuowanie owego sprawcy w postępowaniu karnym determinowane przez zakres jego praw i obowiązków.

Sam przedmiot rozważań został ograniczony do sprawcy w znaczeniu podmiotu, przeciwko któremu prowadzone jest postępowanie karne i co do którego ujawniły się zaburzenia psychiczne skutkujące niepoczytalnością. Tym samym zrezygnowano w tytule rozprawy z pojęcia oskarżonego (albowiem jego desygnatem nie jest podmiot, co do którego prokurator wniósł o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności i zastosowanie środków zabezpieczających) oraz skazanego (nabywającego ten status po prawomocnym zakończeniu postępowania).

Osią analizy uczyniono zagadnienie „niepoczytalności” (użyto w tytule tego określenia prawnego, uznając zwrot „zaburzenia psychiczne” za nieprecyzyjny i obcy polskiej kodyfikacji), oddające istotę tzw. problematyki psychiatrycznej w procesie karnym.

Główną wagę przywiązano do stadium rozpoznawczego procesu, w którym odbywa się zasadnicze rozpoznanie przedmiotu postępowania. W celu scharakteryzowania pozycji procesowej niepoczytalnego sprawcy przyjęto następujący układ pracy.

W rozdziale I zdefiniowano pojęcie niepoczytalności w ujęciu prawnym i psychiatryczno-psychologicznym. Przyjęto przy tym założenie, iż pojęcie „niepoczytalność” może być obecnie używane wyłącznie w znaczeniu materialnoprawnym. Aspekt formalno-procesowy sprowadza się bowiem do zdolności oskarżonego do udziału w postępowaniu i prowadzenia obrony w sposób samodzielny lub rozsądny.

W zakresie niepoczytalności, o której mowa w art. 31 § 1 k.k., odniesiono się do istniejącego na gruncie prawa karnego materialnego sporu co do tego, czy niepoczytalność jest okolicznością wyłączającą wyłącznie winę, czy też niekiedy może zdekompletować zespół znamion przestępstwa.

Ze względu na fakt, iż wobec niepoczytalnego sprawcy mogą być zamiast kary stosowane środki zabezpieczające, w rozdziale I przedstawiono również charakterystykę systemu owych środków. Zagadnienie środków zabezpieczających nabrało szczególnego znaczenia wobec poszerzenia ich katalogu z dniem 1 lipca 2015 roku.

Rozdział II dotyczy w całości kwestii opiniowania sądowo-psychiatrycznego (w tym psychologicznego i seksuologicznego). Omówiono w nim kwestie związane z samym opiniowaniem (zakres opinii, przesłanki dopuszczenia dowodu, charakter ekspertyzy), badaniem lekarskim (ambulatoryjnym i przeprowadzanym w warunkach szpitalnych) oraz standardem opiniowania, który ma ważne znaczenie dla pozycji procesowej oskarżonego. Truizmem jest konstatacja, w myśl której wyłącznie na podstawie opinii pełnej, jasnej i niesprzecznej winny być czynione ustalenia co do stanu zdrowia psychicznego sprawcy. W tym zakresie odniesiono się do mierników oceny opinii biegłych, a zwłaszcza klasyfikacji nozologicznej ICD-10.

Rozdziały III i IV zawierają rekonstrukcję warunków dopuszczalności i biegu postępowania z udziałem niepoczytalnego sprawcy. Niepoczytalność *tempore criminis* (art. 31 § 1 k.p.k.) winna skutkować obumarciem postępowania (zasadniczo jego umorzeniem). Jednak jeśli z opinii biegłych psychiatrów wyniknie konieczność zastosowania środków zabezpieczających (z wyłączeniem quasi-środka zabezpieczającego w postaci przepadku), to art. 17 § 3 k.p.k. pozwala na procedowanie w przedmiocie stosowania środków zabezpieczających. I zależnie od tego, czy niepoczytalność zostanie stwierdzona już na etapie postępowania przygotowawczego czy też sądowego, umorzenie i zastosowanie środka będzie możliwe po przeprowadzeniu postępowania zainicjowanego wnioskiem prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających bądź wszczętego na skutek aktu oskarżenia.

W zakresie tego pierwszego szczegółowo opisano przesłanki wystąpienia przez prokuratora z wnioskiem, charakter wniosku i całego postępowania. Szczegółowo zrelacjonowano przebieg procesu (wszczętego również na podstawie aktu oskarżenia), mający istotny wpływ na ocenę pozycji sprawcy dotkniętego przypadłościami natury psychicznej.

Wobec faktu, iż pozycja procesowa sprawcy jest wyznaczana przez standard prawa do rzetelnego procesu, w rozdziale V zrekonstruowano ów wzorzec wyznaczony przez Konstytucję RP i Europejską Konwencję. W pracy dokonano wartościowania omówionej w rozdziałach wcześniejszych pozycji procesowej niepoczytalnego sprawcy, przyjmując za punkt odniesienia normy konstytucyjne i konwencyjne. Unormowania wskazanych aktów pozwalają bowiem na weryfikację, czy miejsce, jakie zajmuje niepoczytalny sprawca w polskim procesie, skutkuje uznaniem postępowania prowadzonego z jego udziałem za rzetelne. Posiłkowo wskazano na jeden z aktów Unii Europejskiej, w którym odwołano się do potencjalnych „słabości mających wpływ na zdolność do obrony”²¹ mogących wskazywać na ułomności psychiczne sprawcy. Ze względu na wagę prawa do obrony ujmowanego jako element prawa do sądu w rozdziale V zostały przedstawione kwestie związane z obroną niepoczytalnego sprawcy, która ma w tym przypadku charakter obligatoryjny. Omówiono również procesowe konsekwencje braku zdolności sprawcy do samodzielnego prowadzenia rozsądnej obrony (nie musi się ona pokrywać z jego niezdolnością do udziału w postępowaniu).

Uznano również, że odtworzeniu standardu opiniowania psychiatrycznego będą służyły studia 10 przypadków, w których stan zdrowia psychicznego oskarżonych był na tyle kontrowersyjny, iż skutkował wydawaniem przez biegłych kil-

21 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.U. UE L 294).

ku opinii nie zawsze odpowiadających wzorcowi opiniowania (rozdział VI). Zawartość tego rozdziału ma w założeniu przekładać „na język praktyki” rozważania dogmatyczne, których zręby zamieszczono w rozdziale II.

W pracy zastosowano dwie metody badawcze: tekstową (formalno-dogmatyczną), sprowadzającą się do analizy rozwiązań prawnych i wyciągnięcia z nich koniecznych konsekwencji, oraz studium przypadków (rozdział VI), będące metodą socjologii empirycznej²². Wybór tej ostatniej był uzasadniony tym, iż na metody badawcze prawoznawstwa składają się metody opracowane w innych dziedzinach nauki²³. Tym samym zrezygnowano z badania większej liczby akt spraw karnych, biorąc pod uwagę fakt, iż – uwzględniając analizowaną materię – nie sposób ustalić reprezentatywności próby w sposób czyniący zadość zasadom metodologii badań (wymóg ustalenia typologicznej reprezentatywności relatywizowanej do jednej czy też zespołu zmiennych)²⁴. Przeprowadzenie, pomimo tego zastrzeżenia, badań aktowych w celu wnioskowania statystycznego mogłoby narazić przeprowadzającego takie badanie na zarzut oparty na tzw. efekcie Rosenthala, zwanym także oczekiwań eksperymentatora (zgodność wyników badań z założeniami badacza)²⁵.

22 A. Bator (red.), *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2012, s. 15.

23 *Ibidem*, s. 27 i n.

24 Por. S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2012, s. 299–300.

25 M. Rolecki, Ł. Budzicz, *Psychologia: badania nie do powtórzenia*, GW, 4 września 2015 r., wersja online; por. R. Rosenthal, K.L. Fode, *The effect of experimenter bias on the performance of the albino rat*, *Behavioral Science* 1963, vol. 8, issue 3, s. 183 i n.

Rozdział I

Niepoczytalność i system środków zabezpieczających

1. Niepoczytalność jako kategoria prawna

O tym, że pojęcie niepoczytalności jest kategorią prawną, świadczy treść art. 45a k.k., art. 93c pkt 1 k.k. oraz art. 99 §1 k.k. We wszystkich wymienionych przepisach ustawodawca wspominał o „stanie niepoczytalności”, łącząc jego normatywny opis z treścią art. 31 § 1 k.k. Z pola widzenia nie można tracić i tego, że o niepoczytalności traktuje również art. 264 §2 i §2a k.p.k., art. 324 k.p.k., art. 354 k.p.k., art. 359 pkt 1 k.p.k., art. 380 k.p.k., art. 414 §1 i §3 k.p.k., art. 523 §3 k.p.k., art. 553 §3 k.p.k. oraz art. 622 k.p.k. Okoliczność ta nie dezaktualizuje jednak twierdzenia M. Zbrojewskiej, wedle której niepoczytalność jest kategorią pojęciową należącą do teorii prawa materialnego¹.

Kluczowa dla prowadzonych rozważań jest kwestia znaczenia, jakie ustawodawca nadał pojęciu niepoczytalności. Jakkolwiek próżno szukać w Kodeksie karnym definicji legalnej wspomnianego terminu, to jednak nie może budzić zastrzeżeń pogląd, iż prawne określenie niepoczytalności nastąpiło w treści art. 31 §1 k.k. Zgodnie z jego brzmieniem nie popełnia przestępstwa ten, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. Oczywiście jest, że w oparciu o zawartość normatywną art. 31 §1 k.k. można odtworzyć definicję niepoczytalności.

Przydatna w tym zakresie jest uwaga Sądu Najwyższego, zgodnie z którą niepoczytalność i poczytalność stanowią dwa przeciwstawne bieguny w ocenie stanu psychicznego sprawcy. Pomędzy nimi istnieją jednak stany pośrednie, w których odchylenia od normy mają rozmaite nasilenie, poczynając od nieznacznych od normalnej psychiki, a kończąc na stanach, w których zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem albo obie te

1 M. Zbrojewska, *Glosa do postanowienia SN z dnia 29 czerwca 2010 r.*, I KZP 6/10, Lex/el.

zdolności, aczkolwiek niewyłączone całkowicie, są jednak w bardzo znacznym stopniu ograniczone².

Wobec tego niepoczytalność należy zdefiniować jako stan zdrowia psychicznego sprawcy, w którym nie mógł on w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem, będący wynikiem choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych³. Tak utworzona definicja niepoczytalności jest definicją rekonstrukcyjną, nie zaś bezpośrednią⁴.

W doktrynie prawa karnego istnieje zgoda co do tego, iż ustawowe ujęcie niepoczytalności jest wynikiem zastosowania przez ustawodawcę metody mieszanej (psychiatryczno-psychologicznej)⁵.

Wspomniany sposób oznaczenia niepoczytalności jest syntezą dwóch odrębnych metod, a mianowicie biologicznej (psychiatrycznej) i psychologicznej (zwanej niekiedy prawniczą)⁶.

W przypadku metody psychiatrycznej ustawodawca rozstrzyga, że skutki prawne nie nastąpią, jeśli sprawca jest dotknięty danym zaburzeniem psychicznym⁷. Tytułem przykładu trzeba przywołać art. 12 §1 k.r.io., zgodnie z którym nie może zawrzeć małżeństwa osoba dotknięta chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym.

2 Wyrok SN z dnia 16 listopada 1973 r., III KR 257/73, Lex nr 21585.

3 Por. L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015, s. 140.

4 A. Grześkowiak, [w:] A. Grześkowiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 2015, Legalis; oraz tenże, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 257.

5 F. Bolechała, *Stan psychiczny a odpowiedzialność karna – regulacje prawne i kryteria medyczne w Polsce oraz innych państwach*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2009, t. 59, nr 4, s. 310; M. Budyn-Kulik, *Komentarz do art. 31 Kodeksu karnego, stan prawny na dzień 01.09.2014*, Lex; P. Gałęcki, [w:] K. Eichstaedt, P. Gałęcki, A. Depko, *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych*, Warszawa 2012, s. 184; M. Cieślak, [w:] M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 23; M. Filar, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 126; L. Gardocki, *op. cit.*, s. 140–141; P. Daniluk, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 273; J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, [w:] L.K. Paprzycki (red.), *System Prawa Karnego. Środki zabezpieczające*, t. 7, s. 151; J.W. Giezek, *Komentarz do art. 31 Kodeksu karnego. Komentarz do art. 1–31, stan prawny na dzień 15.05.2012*, Lex; A. Golonka, *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013, s. 64; A. Grześkowiak, *op. cit.*, 2015; A. Komadowska, *Wpływ zaburzeń psychicznych na odpowiedzialność karną sprawcy czynu zabronionego*, Lublin 2015, s. 100; M. Królikowski, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–31*, 2015, Legalis; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015, s. 308–309; S. Ładoś, *Pozycja oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013, s. 29; J. Przybysz, *Psychiatria sądowa*, Toruń 2007, s. 56; G. Rejman, *Zasady odpowiedzialności karnej*, 2009, Legalis; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2013, s. 395; A. Zoll, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 526.

6 D. Hajdukiewicz, *Zagadnienia psychiatrii sądowej. Część I Podstawy prawne i medyczne*, Warszawa 2016, s. 127.

7 M. Cieślak, *op. cit.*, s. 23.